

Ks. prof. dr hab. Norbert Widok
Wydział Teologiczny
Uniwersytetu Opolskiego

Ocena
dorobku naukowego ks. dra Krzysztofa Sordyla
oraz rozprawy habilitacyjnej
pt. *Pryscylianizm. Teologia i historia,*
Kraków 2015, ss. 426

Ks. dr Krzysztof Sordyl podstawy wiedzy teologicznej zdobywał w kilku ośrodkach naukowych. W latach 1993–1999 odbył studia filozoficzno-teologiczne w Wyższym Archidiecezjalnym Seminarium Duchownym w Krakowie. Po święceniach kapłańskich otrzymanych z rąk ks. bpa Tadeusza Rakoczego 2 czerwca 1999 r. przez okres czterech lat oddawał się pracy duszpasterskiej jako wikariusz w parafii Wniebowzięcia NMP w Milówce. Następnie został skierowany na studia specjalistyczne na Wydziale Teologicznym PAT w Krakowie, gdzie od października 2003 r. pogłębiał wiedzę teologiczną, zwłaszcza w zakresie patrologii. Po roku zdobył stopień licencjata teologii, a w czerwcu 2007 r. przedłożył i obronił rozprawę doktorską pisaną pod kierunkiem ks. prof. Edwarda Stańka pt. *Wczesnochrześcijańskie pojęcie Boga. Polemiczne aspekty teologii Nowacjana w „De Trinitate”*, uzyskując stopień doktora nauk teologicznych w zakresie patrologii.

W 2007 r. rozpoczął się okres dydaktyczny Habilitanta, jednak nie był związany z bezpośrednim zatrudnieniem w placówce naukowo-dydaktycznej. Ks. K. Sordyl prowadził bowiem wykłady monograficzne z duchowości Ojców greckich w Instytucie Teologicznym im. Św. Jana Kantego w Bielsku-Białej, wygłosił cykl wykładów w Papieskim Kościelnym Instytucie Polskim w Rzymie na temat ortodoksji i herezji w Kościele starożytnym, a także prowadził wykłady z nauczania Ojców Kościoła we współpracy ze Zgromadzeniem Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo.

W 2008 r. rozpoczął się dla ks. K. Sordyla pobyt stypendialny w Rzymie, trwający do 2014 r., w czasie którego odbywał studia specjalistyczne w Instytucie Patrystycznym „Augustinianum” Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego, przygotowując jednocześnie bazę źródłową do napisania rozprawy habilitacyjnej. W czasie pobytu w Rzymie Habilitant wziął

ponadto udział w kursie archeologii chrześcijańskiej organizowanym przez *Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana* w roku akademickim 2009/2010.

Ks. Sordyl od 2003 r. jest członkiem Sekcji Patrystycznej przy Komisji Episkopatu Polski ds. Nauki Katolickiej, w ramach której wygłosił 2 referaty, a od 2006 r. jest członkiem Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Krakowie. Ponadto brał udział w konferencjach naukowych organizowanych przez Instytut Patrystyczny „Augustinianum” w Rzymie w latach 2009–2014. Ponadto jest członkiem rady naukowej czasopisma „Veritati et Caritati”.

Obecnie kontynuuje badania naukowe związane z historią dogmatu i przygotowuje edycję pism pryscylikańskich w przekładzie na język polski.

1. Ocena dorobku naukowego

Dorobek naukowy ks. dra Krzysztofa Sordyla obejmuje 2 prace zwarte, 15 artykułów (w tym 1 przyjęty do druku) oraz 2 recenzje wydawnicze dla periodyku „Veritati et Caritati”. Autor tego dorobku nie podjął się jednak napisania recenzji naukowej jakiegokolwiek książki z dziedziny wiedzy, którą prezentuje i badawczo zgłębia. Niezależnie od tego dorobek naukowy za okres minionych 8 lat jest badawczo wnikliwy i odnosi się przede wszystkim do problematyki związanej z rozwojem dogmatu chrześcijańskiego w pierwszych wiekach chrześcijaństwa poprzez analizę obszarów ortodoksji i herezji.

Habilitant zaczął publikować od 2007 r., a zatem w roku zakończenia studiów doktoranckich na Wydziale Teologicznym PAT w Krakowie, kiedy opublikował rozprawę doktorską. Ks. Sordyl swoje artykuły umieszczał jedynie w czasopismach o zasięgu krajowym, wśród których prym wiedzie periodyk z antyku chrześcijańskiego „Vox Patrum”, wydawany w Lublinie (6 publikacji), natomiast pozostałe teksty w pismach naukowych wydawanych w różnych ośrodkach naukowych. Tytuły tych pism są następujące: „Analecta Cracoviensia” (1 publikacja), „Collectanea Theologica” (1 publikacja), „Studia Sandomierskie” (1 publikacja), „Teologia patrystyczna” (1 publikacja), „Veritati et Caritati” (1 publikacja), „Warszawskie Studia Teologiczne” (1 publikacja), „Wiadomości Archidiecezjalne Łódzkie” (1 publikacja). Wykaz ten pokazuje, że Habilitant zadbał o to, by owoce swoich badań naukowych publikować w pismach specjalistycznych o wyraźnym patrystyczno-teologicznym ukierunkowaniu, a więc odpowiadającym jego specjalizacji. Ponadto 1 artykuł zamieścił w serii wydawniczej „Studia Antiquitatis Christianae. Series Nova”, natomiast artykuł złożony do druku (w „Theological Research”) został napisany w języku angielskim.

Zainteresowania naukowo-badawcze Habilitanta koncentrują się wokół zagadnień związanych z poglądami błędnowierców pierwszych wieków chrześcijaństwa ujętymi w kontekście różnych ówczesnych wpływów doktrynalnych. Istotą tych poszukiwań jest dotarcie do rozróżnienia ortodoksji i herezji. Podejmowane przez niego zagadnienia tej problematyki można ująć w kilku kręgach tematycznych:

A – kryzys nowacjański;

B – schizma pryscylińska;

C – nurty gnostyckie.

A. Ks. dr Krzysztof Sordyl swoje naukowe pasje badawcze odniósł najpierw do refleksji teologicznej Nowacjana w monografii pt. *Wczesnochrześcijańskie pojęcie Boga. Polemiczne aspekty teologii Nowacjana w „De Trinitate”*, będącej rozprawą doktorską (Kraków 2007, ss. 396). Przedstawia w niej pojęcie Boga w sporze monarchiańskim, pojęcie Boga Ojca, pojęcie Syna, pojęcie Ducha Świętego oraz relacje między Osobami Boskimi. Wszystkie te aspekty Autor ujął z perspektywy polemiki. Wnioski tych badań zostały syntetycznie ujęte w *Zakończeniu* monografii (s. 370–377).

Poznanie teologii Nowacjana w trakcie pisania rozprawy doktorskiej zaowocowało następnie opublikowaniem pięciu po sobie następujących artykułów odnoszących się do spuścizny rzymskiego teologa. W pierwszym z nich, pt. *„De Trinitate” Nowacjana wobec herezji patrypasjanizmu* („Vox Patrum” 28[2008], t. 52, s. 993–1010), Autor powrócił do bardzo wstępnie zaznaczonej w rozprawie doktorskiej (zob. s. 91–98) kwestii powiązań patrypasjanizmu i adopcjanizmu w relacji do refleksji nowacjańskiej w *De Trinitate*, a także pojawiającego się na ich styku filiopateryzmu, dokonując szerokiej interpretacji tego zagadnienia w oparciu o przytoczone teksty źródłowe poddane dogłębnej analizie. Również drugi artykuł, pt. *Teologiczne znaczenie „monarchii” a pojęcie Boga w „De Trinitate” Nowacjana* („Vox Patrum” 29[2009], t. 53-54, s. 521–539), bezpośrednio nawiązuje do wątków podjętych w rozprawie doktorskiej (zob. s. 337–362), ukazując pojęcie „monarchii” z perspektywy teologicznej z wykorzystaniem koncepcji badawczych współczesnych patrologów.

Już całkiem nowe badania Habilitant zaprezentował w artykule, zatytułowanym *Kryzys nowacjański i jego wpływ na praktykę pokutną Kościoła* („Analecta Cracoviensia” 41[2009], s. 301–331). Autor podjął się trudnego zadania, polegającego na zrekonstruowaniu wydarzeń składających się na tzw. kryzys nowacjański, a więc powstawania Kościoła nowacjańskiego. Ten fakt miał bowiem istotny wpływ na dyscyplinę pokutną i pojednanie z Kościołem. W artykule zostały przytoczone i omówione źródła odnoszące się do nauczania

Nowacjana i skutków jego aktywności w postaci sporów pomiędzy Kościołami lokalnym co do interpretowania przeróżnych kwestii dyscyplinarnych i doktrynalnych. Ks. Sordyl wykazał się przy tym szeroko zakrojoną kwerendą bibliograficzną tego zagadnienia, co odnotował w przypisach tego opracowania. Merytoryczną kontynuacją tej problematyki jest treść kolejnego artykułu, którego tytuł brzmi: *Powstanie i rozwój Kościoła nowacjańskiego* („Vox Patrum” 30[2010], t. 55, s. 553–567). Ma charakter już ściśle historyczny, ponieważ przedstawia rozwój wspólnot nowacjańskich w okresie od poł. III w. aż po wiek VIII, w którym dochodzi do zaniku aktywności tych wspólnot. Zostały w nim ukazane relacje, zwłaszcza prawne, względem Kościoła katolickiego, Cesarstwa rzymskiego, cesarzy i papieży oraz synodów w oparciu o liczne materiały źródłowe. Kolejny artykuł, noszący tytuł *Próba rekonstrukcji doktryny i struktury Kościoła nowacjańskiego* („Vox Patrum” 32[2012], t. 57, s. 535–550), jest konkretyzacją wątku, który pojawił się w trakcie poprzednich badań. Autor zadał sobie trud opisanie struktur organizacyjnych tego Kościoła i wynikającej z niego doktrynalnej aktywności, zwłaszcza względem ościennych wspólnot, co dokonał o bazę źródłową i interpretacyjną współczesnych badaczy.

Rozprawę doktorską i przedstawione wyżej artykuły cechuje wielka erudycja Autora, który wprawdzie odwołuje się do literatury pomocniczej, jednak postanowił ciężar naukowej odpowiedzialności oprzeć na samodzielnym opracowaniu założonych tez. Należy podkreślić, że narzędziem *sine qua non* w przygotowaniu tych artykułów okazała się znajomość języków klasycznych, co jeszcze bardziej wskazuje na samodzielną krytykę badawczą Autora. Treść poszczególnych artykułów wzajemnie się uzupełnia, stanowiąc jako całość dogłębne studium spuścizny nowacjańskiej. Do tych zagadnień w dalszej twórczości badawczej ks. Sordyl już nie powróci.

B. Zagadnienia tzw. pryscylianizmu to nowe pole naukowe Habilitanta. Następuje zatem u ks. Sordyla spokojne badawcze przejście w porządku chronologicznym, czyli od Nowacjana w III w. do Pryscyliana w IV w. Należy też dodać, że Habilitant, skupiając się najpierw na badaniu ortodoksyjności refleksji teologicznej w przypadku Nowacjana, posiadał kryteria tego badania i oceny myślenia teologicznego, by je następnie zastosować w odniesieniu do Pryscyliana i jego twórczości.

Tekstem otwierającym cykl artykułów odnoszących się do zagadnień związanych z pryscylianizmem jest następujący: *Wpływ filozofii neoplatonickiej i autorów klasycznych na doktrynę prysculiańską* („Warszawskie Studia Teologiczne” 24/2[2011], s. 255–264). Dla Autora punktem wyjścia są wypowiedzi Pryscyliana nawiązujące do różnej terminologii i idei pochodzącej z neoplatonizmu (doktryna trzech czasów, ciało–więzienie, boskie pochodzenie

duszy, znaczenie terminu *spiritus vitae*) oraz autorów klasycznych (znaczenie terminu *potestates ventrum, aureum saeculum*). Bardzo interesujący jest wniosek kończący treść artykułu: „Dla badaczy ciągle niewyjaśniona pozostaje kwestia, czy biskup Avila był jedynie wykształconym arystokratą, który stał się chrześcijańskim ascetą, czy także przedstawicielem filozofii neoplatonickiej i propagatorem kultury klasycznej w Hiszpanii w drugiej połowie czwartego wieku” (s. 264). Tego samego roku ukazało się drugie studium poświęcone Pryscylianusowi, które Autor zatytułował: *Znaczenie apokryfów dla teologii pryscylianowskiej na podstawie „Traktatów” z Würzburga* („Teologia patrystyczna” 8[2011], s. 27–46). Habilitant tezę sformułowaną w tytule artykułu zbadał, odnosząc się do wypowiedzi zawartych w trzech księgach *Traktatów*. Uznał, że Pryscylianus raczej unikał używania terminu „apokryf”, będącego pojęciem pejoratywnym, natomiast inne księgi spoza kanonu nazywał niekanonicznymi. Habilitant dokonał przy tym analizy zagadnienia natchnienia prorockiego w rozumieniu Pryscyliana. To studium opiera się na wypowiedziach teologa z Avila interpretowanych w szerokim kontekście także ówczesnego pojmowania ksiąg biblijnych. Dalszym etapem badań pism Pryscyliana jest artykuł pt. *Związki doktryny pryscylianowskiej z pismami Hilarego z Poitiers i filozofią stoicką* („Studia Sandomierskie” 19[2012], z. 2, s. 192–204). Autor analizuje zapożyczenia pochodzące z pism Hilarego z Poitiers, który z kolei przejmował je z filozofii stoickiej. Należą do terminologii teologicznej (Logos, *sermo* a *sensus*, transcendencja Boga, niepojęta inteligencja), co Habilitant wykazał, przytaczając odpowiednie teksty (w przypisach podając wersję oryginalną). Ks. Sordyl opracował także biblijny aspekt twórczości Pryscyliana w artykule *Znaczenie tekstów biblijnych w doktrynie pryscylianowskiej* („Collectanea Theologica” 82[2012], nr 3, s. 65–78). Autor wykazał się poprzez to studium umiejętnością poruszania się na polu egzegezy starożytnej – tu w odniesieniu do pism Pryscyliana, ukazując potrójny jego sposób korzystania z wypowiedzi biblijnych. Zastanawiające jest jednak umieszczenie na początku artykułu stwierdzenia, będące tezą do opracowania, które w takim samym brzmieniu kończy artykuł jako wniosek wynikający z przeprowadzonych badań (por. s. 65 i s. 78).

Po opracowaniu podstawowych założeń pryscylianizmu w relacji do filozofii, apokryfów i tekstów biblijnych, Habilitant zajął się kontekstem historycznym nowego nurtu w teologii tamtych czasów. Przykład takiego podejścia dał w artykule pt. *Dzieje schizmy pryscylianowskiej (370–385). Dramatyczna likwidacja pryscylianizmu* („Vox Patrum” 33[2013], t. 59, s. 317–327). Autor artykułu przedstawia zatem początki pryscylianizmu (działalność Pryscyliana i gromadzenie wokół siebie uczniów oraz reakcja biskupów w postaci synodu w Saragossie), rozwój kontrowersji pryscylianowskiej oraz proces w Trewirze. Anachronizmem

jest jednak uwaga (zob. przypis 1), że tekst artykułu stanowi materiał badawczy monografii, która dopiero ukaze się (tj. w 2015 r.), podczas gdy powinno być na odwrót: nawiązanie w monografii do wcześniej poczynionych badań. Innym przykładem ukazania kontekstu historycznego w dziejach pryscylianizmu jest tekst artykułu zatytułowanego *Ojcowie Kościoła i manichejczycy wobec apokryfów na tle kryzysu pryscylińskiego* („Vox Patrum” 33[2013], t. 60, s. 275–288). Autor opisuje bowiem sposoby odnoszenia się do apokryfów przez pisarzy wczesnochrześcijańskich, manichejczyków i pryscylian, poddając ocenie podejście przedstawicieli tych grup. Podobny mechanizm badawczy jest dostrzegalny w kolejnym studium poświęconym religijności wspólnoty pryscylińskiej pt. *Wpływ myśli gnostyckiej i manichejskiej na niektóre praktyki sekty pryscylińskiej* („Veritati et caritati” 1[2013], s. 300–313). Ks. Sordyl analizuje w nim różne praktyki życia codziennego stanowiące o religijności członków zwolenników pryscylianizmu. Jak wykazuje Habilitant, miały one pochodzenie gnostyckie i manichejskie, i ponadto uważa, że Pryscylian był znawcą różnych poglądów heterodoksyjnych, jednak pozostaje kwestią otwartą, na ile on i jego zwolennicy byli świadomi błędnego postępowania. Konsekwencją badań powyższego artykułu jest treść bezpośrednio po nim następującego, a dotyczącego reakcji strony katolickiej na praktykę ascetyczną pryscylian. Naukowym dowodem tego jest studium noszące tytuł *Biskupi hiszpańscy wobec pryscylianizmu. Synody wobec schizmy pryscylińskiej* („Studia Antiquitates Christianae. Series Nova” 15[2014], s. 51–69). Habilitant poddał analizie kanony synodów, które ostrze swej uwagi zwróciły na naukę Pryscyliana. Swoimi badaniami objął ustawy następujących: synod w Saragossie (380 r.), synod w Bordeaux (384 r.), synod w Toledo (ok. 400 r.), synody w Bradze (561 r., 572 r.). Analiza kanonów tych synodów doprowadziła ks. Sordyla do wniosku, że ich treść odnosi się do kwestii zarówno dyscyplinarnych, jak i dogmatycznych (s. 68–69). Natomiast ściśle teologicznym podejściem do doktryny pryscylińskiej Habilitant wykazał się w anglojęzycznym studium, przyjętym do druku, pt. *The Influence of Gnosticism and Manicheism on Priscillianist doctrine, basing on Priscillianist and anti-Priscillianist sources* („Theological Research” 3[2015]), w którym skupia swą uwagę na wpływ elementów gnostycyzmu (na doktrynę trynitarną, antropologię, problem upadku duszy i jej uwolnienia) oraz manicheizmu (na liturgię i ludzką naturę).

C. Niezależnie od powyżej scharakteryzowanych artykułów należy potraktować ostatnie już opracowanie Habilitanta, które stanowi oderwane tematycznie od pozostałych w jego dorobku przedsięwzięcie badawcze. Jego tytuł brzmi: *Rozwój teologii w II i III w. w konfrontacji z nurtami gnostyckimi* („Wiadomości Archidiecezjalne Łódzkie” 85[2011], nr 10,

s. 827–845). Jest ono ważne w dorobku Habilitanta z dwóch powodów. Po pierwsze, to jedyne opracowanie mające charakter syntetyczny, przez co ks. Sordyl pokazał, że opanował także warsztat naukowy do przedłożenia tego typu prac. Po drugie, zostało opublikowane w 2011 r., a więc w tym samym roku, kiedy Habilitant zajął się zagadnieniem pryscylianizmu (zob. wyżej). Nigdzie jednak nie wspomina, czy to opracowanie stało się inspiracją do naukowego zajęcia się pryscylianizmem, gdyż – jak to wykazuje jego dorobek – w opracowaniach dotyczących wspólnot pryscylianów niejednokrotnie pojawiają się odniesienia do gnostycy.

Scharakteryzowany pokrótce dorobek naukowy ks. K. Sordyla jest świadectwem jego na serio potraktowanej działalności badawczej. Swe badawcze studia poświęcił dwóm wspólnotom schizmatycznym: nowacjańskiej i pryscylianów. Poszczególne opracowania świadczą o umiejętności właściwego interpretowania tekstów źródłowych. Przedłożone do oceny artykuły są ponadto świadectwem opanowania przez Habilitanta narzędzi badawczych, posługiwania się poprawną metodologią, a także umiejętnością stawiania tez i formułowania wniosków. Obok własnej interpretacji źródeł Habilitant korzysta również z osiągnięć innych badaczy, podchodząc do ich wyników w sposób krytyczny. Jego warsztat naukowy zyskuje na wiarygodności ze względu na znajomość języków klasycznych (głównie języka łacińskiego) oraz precyzyjne i wyczerpujące przypisy, zawierające za każdym razem przytoczenia w językach oryginalnych.

Przyglądając się artykułom Habilitanta, można zauważyć, że tworzą one logiczną całość, tzn. jedno opracowanie stanowi przygotowanie do następnych, przez co wzajemnie się uzupełniają. Należy podkreślić ważną cechę pisarską Autora tego dorobku, a mianowicie umiejętność pisania artykułów analitycznych.

Podsumowując, dorobek ks. dra Krzysztofa Sordyla nie jest zbyt obfity, ale znaczący pod względem jakości merytorycznej. Opracowanie różnych zagadnień w ramach tzw. kształtowania się dogmatu chrześcijańskiego w kontekście nowacjanizmu i pryscylianizmu w formie opublikowanych artykułów powyżej omówionych stanowi o wizerunku Habilitanta jako dojrzałego badacza tekstów literatury wczesnochrześcijańskiej. Potrafi zarówno docenić dotychczasowe osiągnięcia naukowe, jak i pokazać nowe możliwości interpretacyjne. Wszystko to daje wystarczającą podstawę do przeprowadzenia kwalifikacji na stopień doktora habilitowanego.

2. Ocena rozprawy habilitacyjnej

Książka pt. *Pryscylianizm. Teologia i historia* (Kraków 2015, ss. 426). przedstawiona przez ks. K. Sordyla jako rozprawa habilitacyjna, stanowi owoc pięciu lat zgłębiania różnych aspektów związanych z nauczaniem Pryscyliana w kontekście historiograficznym tamtych czasów. Posiadłszy takie zaplecze badawcze, udokumentowane w postaci naukowych artykułów, ks. Sordyl stanął na czele polskich teologów zajmujących się pryscylianizmem, który całościowo i wieloaspektowo przedstawił zagadnienie tej schizmy. Należy też dodać, że wyróżnia się przy tym odwagą, że podjął się tak wielostronnie zinterpretować założenia nauki Pryscyliana i opublikować w postaci artykułów i przedłożonej do oceny monografii.

Autor swoje badawcze zamiary opisuje w zgrabnie ujętym *Wprowadzeniu* (s. 7–21), który zawiera wszystkie elementy o charakterze metodologicznego wstępu wymagane do lektury publikacji. Najwięcej jednak miejsca poświęcił uwypukleniu celów swej naukowej monografii. Pisze bowiem: „Głównym tematem niniejszej rozprawy jest studium doktryny pryscylikańskiej. Jest to próba ukazania jej ortodoksyjnego i heterodoksyjnego wymiaru z uwzględnieniem kontekstu filologicznego, historyczno-politycznego, religijnego i historiograficznego. Pominięcie tych wymiarów w analizie nauki pryscylikańskiej niestety skazuje ją na uproszczenia” (s. 14). Tak sformułowany cel rozprawy został poprzedzony wyliczeniem innych zamiarów badawczych, które zostały wymienione przy różnych okazjach prezentowania poszczególnych wątków wprowadzających, jak: „Niniejsza monografia (...) próbuje zmierzyć się z zadaniem przedstawienia dogmatu chrześcijańskiego na pewnym etapie rozwoju” (s. 7), „Niniejsza monografia próbuje przedstawić, do której grupy należał Pryscylian i jego uczniowie oraz jakie były tego konsekwencje” (s. 8), „Wydaje się, że rola, jaką odegrał Pryscylian w historii Kościoła, oraz fenomen ruchu, który stworzył, wciąż są niedoceniane. W niniejszej pracy postaram się zatem dowartościować także i ten wymiar tego zagadnienia” (s. 9). Natomiast po oznajmieniu głównego celu pracy, a także po omówieniu metod wykorzystanych przy jej redakcji, pojawiają się inne częściowe cele, jak: „Moim zamiarem była prezentacja studium doktryny pryscylikańskiej zawartej w pismach pryscylikańskich i antypryscylikańskich oraz próba odpowiedzi na pytanie: jaka jest zawarta w tych pismach idea Boga, człowieka i świata?” (s. 15), „Celem rozprawy było zatem wyciągnięcie wniosków dotyczących zarówno natury teologicznej badanych dzieł, jak i treści w nich prezentowanych” (s. 16). Trudno dociec, jaka była intencja Autora monografii, by przypominać czytelnikowi cele badawcze, gdyż w większości z nich pojawia się powtarzanie tej samej myśli.

Natomiast informacją bardzo wielkiej wagi jest wskazanie, że „na tle literatury obcojęzycznej polska bibliografia pryscylikańska prezentuje się skromnie” (s. 20). Dlatego w tym kontekście należy z ogromną radością przyjąć książkę ks. K. Sordyla, zdecydowanie ubogacającą na tym polu badań rodzimą twórczość.

Powyżej wyszczególnione cele osiągną swoją jasność, gdy czytelnik zapozna się z treścią poszczególnych pięciu rozdziałów. I tak, rozdział pierwszy nosi tytuł *Krytyka źródeł* (s. 23–89) i stanowi bardzo szeroką i dogłębną prezentację wszelkich źródeł dotyczących pryscylianizmu. Napierw Autor zapoznaje czytelnika z twórczością Pryscyliana, wyróżniając jego dzieła autentyczne, gdzie zajmuje się autorstwem i ich chronologią, oraz nieautentyczne. Następnie podejmuje aspekt ich stylu literackiego, łącznie z relacją do apokryfów i Biblii. Na koniec przedstawia ich krytykę, jak można dało się znaleźć w źródłach współczesnych Pryscylianowi i późniejszych. Habilitant na zasadzie zastawienia porównawczego wyników współczesnych badaczy dokonał wieloapsectowego opisu twórczości Pryscyliana. Natomiast w końcowej części tego rozdziału zamieścił wnioski wypływające z tych analiz. Okazuje się bowiem, że *Traktaty* mogły być napisane na prośbę hierarchii kościelnej, stąd robią wrażenie, że coś ukrywają, a Pryscylian jawi się na ich kartach jako asceta i mistyk. Tymczasem inne źródła postrzegają go jako heretyka.

Drugi rozdział, opatrzony tytułem *Historia pryscylianizmu* (s. 90–187), ma charakter historyczny, ponieważ ukazuje dzieje tego religijnego ruchu. Po przedstawieniu sylwetki jego twórcy, ks. Sordyl ujął dzieje tego ruchu w trzech okresach – jako początki, ekspansja sekty oraz fazę końcową naznaczoną zwoływaniem synodów w tej kwestii. Tekst tego rozdziału oparty został o bardzo szeroką kwerendę faktograficzną, zebraną zarówno z pism Pryscyliana, jak i jemu współczesnych źródeł, a także z wykorzystaniem interpretacji współczesnych badaczy tego zagadnienia. Rozdział ten nie kończy się szczegółowymi wnioskami ani podsumowaniem sentetyzującym całość wcześniej dokonanych opisów.

Wraz z rozdziałem trzecim czytelnik bezpośrednio wchodzi już w świat myślenia doktrynalnego Pryscyliana. Autor monografii zajmuje się bowiem rozumieniem Boga przez hiszpańskiego teologa. Stąd tytuł rozdziału brzmi: *Idea Boga – aspekt trynitarny i chrystologiczny* (s. 188–261). Habilitant w sposób przejrzysty i jasny dokonał w oparciu o dzieła Pryscyliana przeglądu podstawowych zasad trynitarnych, a więc jedności Ojca i Syna, odrębności Ojca i Syna oraz relacji Ojciec – Syn i relacji Logos – Duch Święty. Natomiast w kwestii chrystologicznej analizuje jedynie relację Chrystus – Bóg, po czym przystępuje do przedstawienia wzajemnych oskarżeń o herezje: przeciwników wobec doktryny pryscylikańskiej (sabelianizm, manicheizm, apolinaryzm) oraz Pryscyliana wobec błędów

chrystologicznych (marcjonizm, doketyzm, homuncjonizm, arianizm). Wydaje się, że marcjonizm został potraktowany przez Habilitanta zbyt marginalnie, bo jedynie w pięciu wersach. Ten rozdział został poprzedzony krótkim wprowadzeniem merytorycznym, informującym czytelnika o zamierzeniach badawczych tego rozdziału – jak się okazuje, jest to jedyne tego typu wprowadzenie.

Rozdział czwarty, zatytuowany *Idea człowieka i świata – aspekt kosmologiczny i antropologiczny* (s. 264–295), jest zwróceniem uwagi na doktrynę o stworzeniu w nauce Pryscylia, gdzie Autor opisał jego podejście do świata i człowieka stworzonego przez Boga. Zostały poddane analizie różne aspekty obydwu zagadnień (cel aktu stowrzenia świata, pochodzenie i natura duszy człowieka i wynikające z tego konsekwencje), co Habilitant w oparciu o teksty źródłowe opisał w przystępny sposób. Ponadto uzupełnia wiadomości odnośnie tych kwestii na podstawie źródeł antypryscylikańskich. Z nich bowiem – jak to czyni Autor monografii – można znaleźć wiele cennych informacji ukazujących pełniejszy obraz nauczania Pryscylia w tej materii. Swoje interpretacje podpira lub uzupełnia opiniami pochodzącymi od współczesnych badaczy w celu ukazania w miarę kompletnego przekazu myśli pryscylikańskiej.

W piątym rozdziale, któremu nadano tytuł *Idea człowieka i świata – aspekt astrologiczny, demonologiczny i angelologiczny* (s. 296–342), Habilitant zamieścił podejście Pryscylia odnośnie wymienionych w tytule aspektów poprzez pryzmat prądów astrologicznych i wiary w demony panujących w ówczesnych czasach. Swą uwagę ks. Sordyl skupił na roli chrztu, który wyzwala człowieka od przeznaczenia naznaczonego momentem narodzin zależnego do układu gwiazd. Zauważył też w swoich badaniach, że Pryscylian potępia naukę o boskości ciał niebieskich, jednak dopiero druga generacja pryscylian została oskarżona o herezję. Tytuł piątego podpunktu pierwszego paragrafu tego rozdziału (*Rozwój astrologii w późnej starożytności*) wprowadza czytelnika w zakłopotanie, ponieważ na podstawie brzmienia tego tytułu wydaje się, że treść będzie dotyczyła pogańskich wierzeń i przekonań odnośnie astrologii (opis tych praktyk mógłby stanowić pierwszy podpunkt jako wprowadzenie w kontekst historyczny), a tymczasem przedstawia opis dalszego rozwoju astrologii pryscylikańskiej w kontekście wypowiedzi niektórych Ojców Kościoła. Drugi paragraf jest wykazem demonów w doktrynie pryscylikańskiej (Saklas, Nebroel, Samael, Belzebub, Nasbodeusz, Belial), a trzeci – wykazem aniołów (Armaziel, Mariam, Joel, Balsamus, Barbilon, Chrystus jako anioł), co jest poświadczeniem zainteresowania Prsycylia demonologią pochodzącą z jego refleksji nad doświadczeniem religijnym.

Habilitant dołącza do tych analiz wypowiedzi z pism Hieronima i kończy ten rozdział syntezą zawierającą wnioski i osobistą ocenę.

Przedstawione wyżej zagadnienia poszczególnych rozdziałów charakteryzują się spójnością prezentowanych aspektów, gdzie ideą wiodącą jest ukazanie jak najpełniejszego obrazu ruchu pryscylińskiego. W celu dokonania tych zamierzeń Habilitant poddał pod analizę historyczno-teologiczną zarówno dzieła samego Pryscyliana, jak również wiele współczesnych mu autorów oraz ustaw synodalnych, a więc ogromną ilość tekstów, z którymi Habilitant musiał się zapoznać. Z tego zadania Autor monografii wywiązał się w sposób doskonały. Publikacja zawiera bowiem bogaty materiał tekstowy, który został precyzyjnie omówiony, skomentowany, a także opatrzony wnioskami wplatanymi w trakcie przeprowadzanych analiz badawczych, których jednak brakuje całościowo ujętych w zakończeniach paragrafów lub rozdziałów (za wyjątkiem rozdziału piątego). Na podkreślenie zasługują przypisy, w których Habilitant umieścił wiele wypowiedzi w języku oryginalnym, tj. łacińskim, oraz szereg dodatkowych uwag o charakterze odwoławczym lub polemicznym. Przytoczone odwołania do literatury pomocniczej odnoszą się zasadniczo do autorów obcojęzycznych.

Kwestią dyskusyjną może być istnienie dwóch rozdziałów, tj IV i V, odnoszących się do tej samej problematyki, co zostało wyraźnie zaznaczone takim samym brzmieniem pierwszej części ich tytułów, czyli *Idea człowieka i świata*, z podziałem na dwa aspekty (kosmologiczny i antropologiczny) w IV rozdziale i trzy aspekty (astrologiczny, demonologiczny i angelologiczny) w V rozdziale. Suma stron tych rozdziałów, wynosząca 80, równałaby się prawie dokładnie z poprzednimi rozdziałami i nie wprowadzałaby dysproporcji. Chcąc jednak zachować ten podział należałoby w inny sposób zatytułować piąty rozdział, bardziej podkreślając owe zabobonne wierzenia.

Na szczególne podkreślenie zasługuje szerokie i precyzyjne *Podsumowanie* (s. 343–357), rekompensujące nieumieszczenie wniosków na zakończenie cząstkowych analiz w monografii. Wielość poszczególnych kwestii badawczych znalazła tu syntetyczne przedstawienie. Na uznanie zasługuje także *Bibliografia* (s. 363–393) poprzedzona wykazem skrótów (s. 359–361). Została podzielona na *Źródła*, gdzie Autor wymienił źródła podstawowe (dzieła Pryscyliana, pisma pryscylińskie, akta synodalne i kanony, pisarze wczesnochrześcijańcy) i źródła pomocnicze (drugorzędne źródła patrystyczne, źródła manichejskie i gnostyckie, źródła apokryficzne i pseudoepigraficzne, edycje Pisma Świętego), dołączając pomoce w postaci słowników i encyklopedii, oraz *Opracowania*, wśród których dominuje literatura w językach obcych. Przejrzenie tak wielu źródeł świadczy o solidności

Autora monografii w jej przygotowanie i włączenie ich w odpowiednie badane kwestie. Istotne wnioski Habilitant umieścił w streszczeniu obcojęzycznym *Summary* (s. 395–396). Również z wielkim uznaniem należy przyjąć zamieszczenie *Indeksu osób* (s. 397–406) oraz *Indeksu cytowanych źródeł* (s. 407–418), stanowiące ważną pomoc podczas lektury tej monografii.

Kończąc, należy stwierdzić, że rozprawa habilitacyjna ks. dra Krzysztofa Sordyla przedstawia się jako poważne osiągnięcie w badaniach nad ruchem pryscyliąskim, gdyż zagadnienie to zostało ujęte z perspektywy teologiczno-historycznej z uwzględnieniem kontekstu filologicznego, historycznego, politycznego, religijnego i historiograficznego, czyli tak jak zapisał to Autor we *Wstępie* (zob. s. 14). Monografia napisana została językiem jasnym i komunikatywnym, co sprawia, że lektura tej publikacji nie męczy, ale wzmacnia zainteresowanie kolejnymi wątkami w niej analizowanymi. Trzeba zaznaczyć, że prezentowana tu publikacja wyróżnia się pionierskimi znamionami na terenie rodzimych badań, a Autor stał się niekwestionowanym ekspertem w tej dziedzinie także na arenie międzynarodowej. Ponadto jest świadectwem dojrzałości naukowej Habilitanta, ponieważ ukazuje jego możliwości twórcze i badawcze. Trzeba też dodać, że zamyka ona pewien etap twórczości ks. Sordyla, gdyż pośród autorskich jego opracowań nie ma ani jednego, który wskazywałby na przejście do innego kręgu badawczego. Podkreślając ostatecznie walory zaprezentowanej rozprawy, należy nadmienić, że wymienione zastrzeżenia i uwagi wcale nie podważają jej wartości naukowych. Habilitant pokazał, że opanował umiejętności badawcze zarówno pod względem formalnym, jak i merytorycznym.

Wniosek

Mając na uwadze naukowe dokonania ks. dra Krzysztofa Sordyla, tj. jego dorobek naukowy, uczestnictwo w konferencjach, a także działalność wykładową, należy stwierdzić, że jest dobrym znawcą literatury wczesnochrześcijańskiej, twórczym myślicielem, nie bojącym się podjąć trudnych wyzwań naukowych. Stąd wnoszę do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II o dopuszczenie ks. dra Krzysztofa Sordyla do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego.

Opole, 23.12.2015 r.

Ks. prof. dr. hab. Norbert Widok

